Механізм використання практики Європейського суду з прав людини судами України в межах цивільної юрисдикції

Н.І. Проців
студентка юридичного факультету,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Л.І. Паращенко
кандидат педагогічних наук, доктор наук з державного управління,
директор Київського ліцею бізнесу

Статтю присвячено аналізові судових прецедентів як частини національного законодавства та перспектив упровадження в Україні дієвого механізму використання практики Європейського суду з прав людини у цивільному судочинстві.

Ключові слова: *практика Європейського суду з прав людини, цивільне судочинство, прецеденти як джерело права, тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.*

Статья посвящена анализу судебных прецедентов как части национального законодательства и перспектив внедрения в Украине действенного механизма использования практики Европейского суда по правам человека в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: *практика Европейского суда по правам человека, гражданское судопроизводство, прецеденты как источник права, толкование Конвенции о защите прав человека и основных свобод.*

This article analyzes judicial precedents as a part of national legislation and prospects of implementation in Ukraine an effective mechanism of application the practice of European Court of Human Rights in civil proceedings.

Keywords: *European Court of Human Rights, civil litigation, precedents as a source of law, the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

Постановка проблеми

Сучасна Україна переживає активну фазу модернізації всіх складових процесу державотворення: структурні зміни інституцій влади, люстрацію, прийняття низки нормативно-правових актів щодо відновлення довіри до судової влади, гармонізації з міжнародним законодавством. У сучасних умовах актуальності набуває проблема застосування основних міжнародних стандартів у цивільному судочинстві, а також перспективи їх розвитку в нашій державі. Держава часто апелює до можливості застосування суддями міжнародно-правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина, однак самим служителям Феміди не роз'яснюється порядок застосування норм міжнародного права. Особливої уваги заслуговує практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що функціонує, на думку багатьох фахівців, як один із найефективніших правозахисних інституцій. Окрім того, що Україна є учасницею Конвенції про захист основних прав і свобод людини (далі – Конвенції), якою було створено відповідну судову установу, законодавець прийняв спеціальний закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Це свідчить про визнання Україною такої судової інстанції та покладення на правозастосовчі органи обов'язку використовувати практику ЄСПЛ. Разом з тим питання застосування судами України норм права ЄСПЛ залишається особливо актуальним, оскільки на цьому етапі відсоток судових рішень із посиланням у них на європейську практику є мізерним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Застосування міжнародно-правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина розглядається дослід-

никами різних наукових галузей. Проблемам практичного використання рішень Європейського суду з прав людини як джерел права присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В.В. Єршов, В.С. Євінтов, М.І. Козюбра, С.Є. Федик, В.О. Туманов, Т.М. Дудаш, С.О. Шевчук, В.П. Паліюк та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В Україні суди загальної юрисдикції, незважаючи на правовідносини, які виникають при розгляді справ, досить обмежено втілюють у вітчизняну практику норми міжнародних договорів про права людини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Більше того, зазначені суб'єкти не поспішають використовувати в першу чергу положення Конвенції та рішення ЄСПЛ, а якщо й зустрічаються такі посилання в судових актах, то лише для годиться [1, с. 10]. Малодослідженим залишається питання правової природи судових рішень ЄСПЛ, адже фактично держава, визнавши їх джерелом права, підтвердила існування в Україні прецедентного права. Однак для українських судів це є незвичною справою, з огляду на пануючі традиції романо-германської правової родини. Таким чином, можемо говорити лише про започаткування елементів прецедентного права в нашій державі, що потребує окремої уваги науковців як новий етап розвитку національного законодавства.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є системний аналіз використання судами України в межах цивільної юрисдикції практики ЄСПЛ та визначення перспектив упровадження в національному законодавстві судових прецедентів. Основними завданнями є:

- охарактеризувати місце норм міжнародного права в ієрархії нормативно-правових актів України;
- з'ясувати пріоритетність вказаних норм щодо тих чи інших актів внутрішнього права;
- виявити існуючі у визначеній тематиці проблеми та запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Питання застосування в українському праві практики ЄСПЛ врегульовано законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ч. 1 ст. 17 якого встановлено, що українські суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Це ж саме випливає з положення ст. 9 Конституції України. Таким чином, у нашій державі з'явилося нове джерело права − рішення ЄСПЛ, а застосування судами України положень Конвенції стало не просто їхнім правом, а й професійним обов'язком.

У п. 12 Постанови Пленуму Верховного суду України від 18 грудня 2009 р. №14 «Про судове рішення у цивільній справі» зазначено, що в мотивувальній частині рішення за необхідності повинні бути посилання на Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини. Відкритим залишається питання, коли ж виникає ця необхідність і яке місце посідають норми міжнародного права в ієрархії нормативно-правових актів. Так, варто підтримати думку, висловлену більшістю фахівців, про те, що чинні ратифіковані міжнародні договори посідають місце після Конституції України в ієрархії нормативно-правових актів. Таку правову позицію викладено, наприклад, В. І. Євінтовим у коментарі до ст. 9 Конституції України. Виходячи з принципу міжнародного права «pacta sunt servanda», закріпленого у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., він дійшов висновку, що: норми міжнародних договорів, які введено в право України ратифікаційним законом, набувають статусу норм національного права і підлягають відповідному застосуванню. Пряме застосування норм договорів, про які йдеться, не виключається, якщо законодавець не здійснив спеціальну трансформацію цих норм у внутрішнє законодавство; у разі

УНІВЕРСИТЕТ «КРОК»

колізії норм ратифікованого договору й норм національного права перші мають вищу силу над другими й підлягають пріоритетному застосуванню; забороняється вводити в право України і, відповідно, застосовувати договори, які суперечать її конституції [2, с. 27].

Проблема, яка виникає з такого трактування, полягає в тому, що після ратифікації міжнародного договору, держава презюмує, що норми цього нормативно-правового акта, не суперечать конституції, мають силу, яка фактично в ієрархічному плані поступається лише Основному закону, тому всі інші нормативно-правові акти треба узгоджувати відповідно до міжнародних договорів. Це нелегкий процес, адже законодавець розробив за понад двадцять років масив законів, які тепер потрібно гармонізувати з міжнародними актами. Так, наприклад, ЄСПЛ в п. 35 рішення у справі «Українська Прес-група» проти України» (2005) зазначив, що положення ч. 3 ст. 277 ЦК – «негативна інформація, поширена про особу, є недостовірною» – не відповідає нормам ст. 10 Конвенції, які передбачають гарантію свободи слова. У зв'язку з чим ЄСПЛ наголосив, що така вказівка є «не лише порушенням свободи вираження поглядів, а й перевертає дійсність із ніг на голову таким чином, що будь-що правдиве, але негативне, вважатиметься недостовірним» [3, с. 483]. З урахуванням цього ж рішення ЄСПЛ законом України від 22 грудня 2005 р. були внесені відповідні зміни у вітчизняне законодавство, на підставі чого чинна норма ч. 3 ст. 277 ЦК викладена в такій редакції: «негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного». Більше того, деякі положення потребують імплементації шляхом внесення безпосередньо до кодексів і законів абсолютно нових статей, оскільки певні норми міжнародного права є новими для України.

Які ж причини лежать в основі цього? Значна частина науковців, які підтримують пріоритетність міжнародного права, виходячи з теорії примату міжнародного права, наголошують на низці несприятливих чинників:

українські судді звикли застосовувати тільки позитивне законодавство, а не прецедентне право;

юридична ментальність українців побудована лише на інструкціях;

українська юриспруденція «бачить» при розгляді справи у першу чергу норму закону (продукт держави), а не природні права людини, у які держава не має права втручатися;

низький рівень правової культури, слабке знання міжнародного права;

незначна кількість офіційно опублікованих аутентичних перекладів рішень Євросуду не лише проти України, а й в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції;

недосконалістю чинного законодавства [4, с. 17-18].

На нашу думку, основними причинами є все-таки неусвідомлення суддями того, що застосування практики ЄСПЛ − це їхній обов'язок, а не просто право. Більше того, це зумовлене звичкою використовувати виключно внутрішнє законодавство, зрозуміле для всіх, і ігнорування прецедентів як «чужого» за своєю природою джерела права. Однак існують і об'єктивні фактори ігнорування міжнародної судової практики, а саме відсутність роз'яснень щодо їх використання, збірників із уже прийнятими рішеннями, повноцінного доступу до інформації. Це все було покладено на самих суддів, які, будучи й так перевантажені справами, не отримують від держави такого виду допомоги, що ускладнює їхню роботу в рази.

Саме тому важливим на цьому етапі є розроблення методики застосування норм міжнародного права українськими судами. Слушною в цьому питанні є позиція В.П. Паліюка, який у своїй роботі наголошує, що суди повинні застосовувати практику ЄСПЛ у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та практики ЄСПЛ; за наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основоположних свобод які, водночас, визначені в

Конвенції та практиці ЄСПЛ; у випадках використання в судовій практиці України таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливий розгляд справи», «незалежний і безсторонній суд», «розумний строк розгляду справи» тощо, які є в українському законодавстві, але розкриваються в обмеженому вигляді; для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі рішень ЄСПЛ [5, с. 38].

Таким чином, при вирішенні питання, яка правова норма підлягає застосуванню до певних правовідносин (п. 4 ч. 1 ст. 214 ЦПК), суд під час ухвалення рішення повинен перевірити відповідність національного законодавства положенням Конвенції та практиці ЄСПЛ. Це, зокрема, може здійснюватися з урахуванням викладеної вище методики їх застосування. Якщо в результаті цього буде, наприклад, встановлено, що національне законодавство не відповідає положенням Конвенції та практиці ЄСПЛ, то суд зобов'язаний застосувати відповідну статтю Конвенції та певне рішення Європейського суду з прав людини, у якому розвинуте те чи інше право кожного. Такі дії − зазначення мотивів, з яких суд застосовує зазначену в рішенні суду правову норму − відображаються, як це вимагає п. 3 ч. 1 ст. 215 ЦПК, у мотивувальній частині рішення суду. А якщо під час ухвалення рішення суд встановить, що національне законодавство повністю відповідає положенням Конвенції та практиці ЄСПЛ, то такий висновок також може бути зазначений у мотивувальній частині рішення суду [6, с. 138-139].

Слід звернути особливу увагу на тлумачення норм Конвенції, що індивідуалізується в кожному окремому випадку і дає можливість визначати межі застосування тієї чи іншої норми самим судам. Разом з тим, у цьому контексті ми можемо застосовувати вже існуючі прецеденти. Наприклад, Шевченківський районний суд м. Києва, розглянувши справу за позовом ДАТ «Ч» до редакції газети «У» про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної (немайнової) шкоди, відмовив у задоволенні позову, керуючись положеннями ст. 10 Конвенції щодо свободи вираження поглядів, що випливає з тексту рішення. Суд, зокрема, зазначив, що «...право на наявність і можливість висловлювати власне судження, оцінку, думки (що, власне, і було зроблено в газетній статті, яку оспорювали позивачі) гарантоване ст. 10 Конвенції, яка відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Це право закріплене і в ст. 34 Конституції України». Крім того, суд дійшов висновку, що «...примушення до спростування оціночних суджень порушило б гарантоване Конституцією України, міжнародно-правовим актом право на вираження думок і поглядів і призвело б до встановлення опосередкованої цензури, забороненої ст. 15 Конституції України» [7].

Що ж до наслідків, які можуть настати, коли суд ігнорує норми міжнародного права, то слід звернути увагу на те, що незастосування норм міжнародного права може стати порушенням принципів цивільного судочинства. До загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у контексті ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд), без сумніву, слід віднести принцип верховенства права, право на суд, правову визначеність, правову ефективність тощо. Щодо закріплення згаданих принципів у ЦПК, то у його нормах зазначено, що під час ухвалення рішення суд вирішує питання про визначення правової норми, яка підлягає застосуванню до тих чи інших встановлених правовідносин (п. 4 ч. 1 ст. 214 ЦПК). У свою чергу, підставою для скасування рішення суду першої інстанції й ухвалення нового рішення або зміни рішення судом апеляційної інстанції є порушення або неправильне застосування норм матеріального права. Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню (п. 4 ч. 1, ч. 2 ст. 309 ЦПК).

Таким чином, суди під час вирішення справ зобов'язані посилатися на норми

УНІВЕРСИТЕТ «КРОК»

міжнародного права та практику ЄСПЛ як на джерело права. Проте на даному етапі суди застосовують різні схеми апелювання до прецедентів, оскільки ще не розроблено чіткого механізму застосування таких норм. Поділяємо висновки А. А. Яковлєва та визначену ним схему посилання на норми: безпосереднє застосування судами загальних принципів Конвенції; звернення судів до ЄСПЛ для витлумачення її положень; текстуальне посилання на норми Конвенції; самостійне витлумачення положень і цим створення власного правороzуміння; «ритуальне» звернення до тексту Конвенції, коли таке посилання є зайвим [8, с. 163].

Непослідовність у процесі посилання на норми міжнародного права свідчить про те, що в Україні не існує однозначного роз'яснення щодо порядку його застосування, тому, на нашу думку, це питання треба вирішити на рівні Верховного Суду України. Крім того, основним зараз є забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди повинні використовувати офіційний переклад рішення ЄСПЛ, надрукований у офіційному виданні, або, за відсутності перекладу, оригінальний текст. Станом на сьогодні немає інформації про забезпечення суддів, як і інших правників, офіційними перекладами рішень ЄСПЛ.

Висновки

Лише забезпечивши суддів всією необхідною інформацією, Україна зможе запровадити адекватну сучасним умовам схему застосування норм міжнародного права. Ґрунтуючись на працях провідних учених, можемо запропонувати такий алгоритм застосування норм міжнародного права в національному судочинстві:

1) суди повинні звертатися до рішень ЄСПЛ у разі, коли внутрішнє законодавство містить «прогалини»;

2) посилання на прецеденти, які мають однакову правову природу з тими спорами, що розглядається національним судом;

3) під час застосування норм використовувати офіційний переклад Конвенції українською мовою, а також переклади текстів рішень ЄСПЛ, надруковані у виданні, визначеному на конкурсній основі Органом представництва, а в разі відсутності перекладів користуватись оригіналом;

4) застосовувати пошукову систему **HUDOS** – інформаційну систему, яка забезпечує доступ до документів ЄСПЛ (**www.echr.coe.int**). На сайті можна знайти у швидкому режимі всі необхідні рішення, викладені англійською і французькою мовами.

У національному судочинстві існують об'єктивні та суб'єктивні фактори гальмування запровадження міжнародної судової практики, зокрема судових прецедентів. Основними причинами є неусвідомлення суддями значення і ролі застосування практики ЄСПЛ, що зумовлене здебільшого їхньою звичкою використовувати виключно внутрішнє законодавство, зрозуміле для всіх, та ігнорування прецедентів. Разом з цим існує брак роз'яснень щодо їх використання, достатньої кількості збірників із уже прийнятими рішеннями, повноцінного доступу до інформації. Подальших досліджень також потребують механізми освітньої політики держави, зокрема уваги науковців потребують питання забезпечення якості освіти з метою кваліфікованого вивчення курсу права ЄСПЛ, що можливе шляхом введення нової університетської дисципліни або проведення спеціальних курсів для правників у галузях юриспруденції та освіти.

Література

1. Україна й Європейський суд з прав людини: витоки та проблеми взаємодії [Текст] : (виступ на Міжнародній конференції) / В. Литвин // Право України. − 2011. − № 7. − С. 6-10.

2. *Євінтов В. І.* Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (Коментар до ст. 9 Конституції України) / В. І. Євінтов // Укр. часопис прав людини. − № 1. − 1998. – С. 26-28.

3. «Українська Прес-група» проти України : рішення Євросуду у справі (2005) // Паліюк В. П. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : українське законодавство та судова практика : практичний посібник. – Миколаїв : ТОВ фірма «Іліон», 2010. – С. 483.

4. *Паліюк В. П.* Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. П. Паліюк. − К. : Фенікс, 2004. − С. 15-23.

5. *Паліюк В.* Методика застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод (деякі аспекти цього питання) / В. Павліюк // Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі : Матеріали наук.-практ. конф. / Упоряд. О. П. Корнієнко. − К. : Видавництво «А. П. Н.», 2006. − С. 38-39.

6. *Паліюк В. П.* Загальні питання застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В. П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. − № 4. − 2013. − С. 129-142.

7. *Паліюк В.* Практика застосування судами України конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Паліюк // Юстиніан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://justinian.com.ua /article.php?id=248

8. *Яковлєв А. А.* Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / А. А. Яковлєв. – 2009. − С. 166.

УНІВЕРСИТЕТ «КРОК»